

УДК 355.34:94] [477] “1939-1945”

DOI: 10.33099/2707-1383-2020-36-2-190-200

*Чайковський А. С., доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, (м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3360-6311>*

*Чайковський С. А., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4631-7228>*

СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА НІМЕЦЬКИХ ТА РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ (1939-1945 рр.)

У статті, на основі аналізу історичних джерел і наукових доробків, розглядається стратегія і тактика спецслужб Німеччини та Радянського Союзу у період Другої світової війни. Головна увага акцентується на функціях, завданнях і змісті роботи відповідних органів та спеціальних військових формувань, їх ролі у вирішенні глобальних і поточних розвідувально-контррозвідувальних та підривних питань упродовж 1939-1945 років.

Ключові слова: спецслужби, стратегія, тактика, розвідка, контррозвідка, диверсійна робота, Абвер, РСХА, НКВС, НКДБ, СМЕРШ.

Невід’ємною складовою частиною наукового осмислення подій Другої світової війни є воєнне мистецтво основних її учасників – Третього рейху та Радянського Союзу. У реальності – це теорія і практика підготовки та ведення воєнних дій шляхом розробки й здійснення стратегічних задумів, тактичних операцій, використання накопиченої оперативної майстерності. У ході багатьох битв кожне з цих положень знайшло зримий прояв у конкретних формах, способах та методах збройного протистояння.

Поруч із багатьма іншими складови-

ми, світова історія війн та воєнного мистецтва свідчить: окрім наявних форм, видів та способів розвідки, контррозвідки і диверсій, що використовувалися в мирний час, в умовах війни ворогуючі сторони намагались відшукати та запровадити якісно нові прийоми та методи, зокрема у сфері агентурно-оперативних хитрощів. “Кожен полководець, – підкреслював у роботі “Воєнні хитрощі” давньогрецький філософ Полієм, – розпочинаючи війну з будь-якою нацією, має достеменно вивчити її звички, установлені та найбільш притаманні їй воєнні хитрощі” [1, с. 336].

Дії, що застосовувалися в історичній ретроспективі в області розвідки та контррозвідки, стосувалися як окремих боїв і битв оперативно-тактичного рівня, стратегічних операцій, так і намагання в цілому підірвати ворожий тил.

Успіх чи поразка у передбачуваному поєдинку на невидимому фронті у всіх випадках закладається вже на стадії його розробки та підготовки. Опісля результати залежать від конкретних виконавців, їх відданості, досвіду та професійної майстерності, надійності агентурних позицій, переконливості та достовірності легенд прикриття, прийомів маскування й, певною мірою, від везіння. “На війні, – проголошував трактат давньоримського історика Непоти, – нічим не варто нехтувати” [2, с. 256]. Не менш категоричним був і давньокитайський вчений та теоретик Сунь Цзи, стверджуючи: “Розвідники особливо необхідні на війні. Вони є тією опорою, за допомогою якої рухається усе військо” [3, с. 15].

Не стали у цьому випадку виключенням і події Другої світової війни, насамперед, на Східному фронті, а також в тилу ворогуючих сторін. За образним висловлюванням англійського історика Ліддела Гарта, для досягнення успіху в таємній війні гітлерівські спецслужби, зокрема, задіяли широкий спектр “стратегії непрямих дій” [4, с. 293] у вигляді усіх видів розвідки і контррозвідки: воєнної, агентурної, економічної, фінансової, політичної, ідеологічної тощо, використовували як загальні розвідувальні й контрроз-

відувальні методи (агентурні, технічні, повітряні, морські), так і специфічні прийоми (масове закидання агентури, точкові й масштабні диверсії, індивідуальний терор та ін.). Не залишився в стороні і пропагандистський апарат Третього рейху. “Місце артилерійської підготовки перед атакою піхоти, – хвалився Гітлер, – посяде пропаганда, яка здолає ворога психологічно, перш ніж в дію вступить армія” [4, с. 295, 304].

Важливо підкреслити: якщо форми та методи розвідувально-підривної роботи німецьких спецслужб у ході війни не піддавалися суттєвим трансформаціям, то їх стратегічні завдання, цілі й спрямованість, багато в чому вимушено, не раз зазнавали змін. Залежно від воєнно-політичної ситуації, останні мали стратегічний, оперативний і тактичний характер. Подібної стратегії та тактики дотримувались і спецслужби Радянського Союзу.

Основними організаторами та провідниками таємної війни з боку нацистської Німеччини на лінії фронту, окупованих територіях і в радянському тилу виступали – Абвер (військова розвідка, контррозвідка, диверсійно-підривна робота), штаб Верховного командування Вермахту (ОКВ) та Головне управління імперської безпеки (РСХА), загалом – розмаїття центральних, територіальних, фронтових, армійських та інших органів і служб – “Абвер-закордон”, штаб “Валлі”, “СД-Аусланд”, “Абверштелле”, абверкоманд (абвергруп). З часом до них підключилися 12-й відділ генштабу сухопутних

військ Вермахту (ОКХ) “Іноземні армії Сходу”, структурні підрозділи (ІЦ) фронтів штабів частин і з’єднань, диверсійно-підривні органи “Унтернемен “Цеппелін””, “Зондерштаб Р”, окупаційні підрозділи поліції безпеки і СД, айнзатцгрупи, Таємна польова поліція (ГФП), польова жандармерія, різновидність інших охоронних та каральних структур. У складі Абвера діяли і спеціальні військові частини – батальйон, згодом полк (дивізія) “Бранденбург-800”, батальйони “Нахтігаль”, “Бергман” “Ролланд”, полк “Курфюст” та ін. Військові формування диверсійного спрямування з часом з’явилися і в структурі РСХА.

За їх участю розпочалося активне впровадження нових прийомів та методів проведення диверсійно-розвідувальної та підривної роботи, насамперед, проти Червоної армії, у військовому й оперативному тилу, прифронтів і глибинних районах країни, серед “умиротвореного” населення окупованих областей. Один із них полягав в організації всеохоплюючої пропаганди й агітації, намаганнях формування у радянському тилу повстанських організацій і груп, здійснення масштабних диверсій, терористичних актів тощо.

Абверу, органам і службам РСХА, їх клонам протистояли особливі відділи, територіальні та транспортні підрозділи Наркомату внутрішніх справ СРСР, війська охорони тилу діючої армії, винищувальні батальйони і групи, що сприяли їм, згодом (1943) – оперативні органи і служби Наркомату держбезпе-

ки, військова контррозвідка Наркомату оборони, що отримала загальновідому назву СМЕРШ (“смерть шпигунам”). Помітний внесок у протистояння з ворожими підступами зробила і розвідка діючої Червоної армії.

Діяльність спецслужб супротивних ворожих таборів у роки Другої світової війни умовно можна поділити на декілька періодів, кожному з яких були притаманні власні риси та особливості. У передвоєнний час (1939 р. – червень 1941 рр.) з обох сторін активно проводилась “розвідка боєм”, зусилля концентрувались на нарощенні агентурно-оперативних здобутків, використанні наявних можливостей технічної, морської і повітряної розвідок, пошуку нових форм та методів ведення таємної війни. З різних причин, насамперед, суб’єктивних, радянські спецслужби її багато у чому програли.

Протистояння першого воєнного періоду охоплює другу половину 1941 – весну 1942 рр., коли головні зусилля Абверу, РСХА, відділу генштабу ОКХ “Іноземні армії Сходу” тощо, зосередились на діючій Червоній армії, а основні сподівання щодо проведення масштабної підривної роботи у військах противника та прифронтів районах покладались на масове закидання агентури. У багатьох випадках були задіяні й диверсійно-розвідувальні групи (ДРГ) абверського “домашнього війська”, а в Прибалтиці, Україні, Білорусії та на Кавказі – націоналістичні підпільні формування. За їх участю, потрібно визнати, безуспішно, німці

проводили військову й агентурну розвідку, захоплювали важливі тактичні та стратегічні об'єкти, насамперед, мости і переправи, здійснили численні диверсії та терористичні акти. У цей же період радянська сторона, часто шляхом грубих промахів, хибних рішень та помилок, шукала шляхи та можливості протистояння підірваним намаганням ворога, організаційного удосконалення власних спецслужб та військових охоронних структур.

Воєнне потрясіння Третього рейху восени – зимою 1941 р. під Москвою, бажання взяти реванш за нанесену “ганьбу”, планування ОКВ великих наступальних операцій на літо 1942 року, змусили Абвер, РСХА, інші підірвні центри кардинально переглянути підходи до організації та структури відповідних органів та служб, їх керівного складу, підготовки як окремих агентів, так і розвідувально-диверсійних формувань, більш чіткому визначенню їх функцій та завдань, посилити матеріально-технічне оснащення, легендування, маскування тощо. Поруч із перекиданням у прифронтову смугу агентів-одинаків, головну ставку було зроблено на невеликі, у складі 3-4, рідше 10-15, іноді 30-40, і навіть 100 та більше осіб ДРГ з обов'язковою наявністю у їхньому складі радистів. Тоді ж, за допомогою авіації, розпочалася їхня доставка не лише у прифронтові райони, але й глибинні області СРСР – центральну частину Росії, Середню Азію, Кавказ, Урал, інші віддалені місця. Пізніше сюди почали перекидати і

диверсійні формування із специфічними підірвними завданнями, насамперед, для організації озброєних банд і націоналістичних виступів. Тим самим німецькі та радянські спецслужби перейшли до наступної фази (друга половина 1942 р. – середина 1943 р.) протистояння на невидимому фронті.

Намагаючись за допомогою розвідки, контррозвідки та диверсій здійснити всебічну оцінку сил, озброєння, спорядження та стратегічних резервів Червоної армії, підірвати її матеріально-технічну базу, у цей же період нацистські спецслужби стали прикладати великі зусилля щодо проведення значних розвідувальних операцій, масштабних диверсій на важливих військових та цивільних промислових об'єктах, залізничних та інших логістичних шляхах. Терористичні акти планувалось здійснити і проти радянських державних діячів, а також воєначальників. Тоді ж у їх структурі з'явився і новий різновид спеціальних диверсійно-підірвних органів та служб – “Зондерштаб Р”, “Унтернемен “Цеппелін”, активізували роботу і відділи генштабу ОКХ “Іноземні армії Сходу” та 1Ц штабів фронтових з'єднань Вермахту.

Зусиллям противника на незримому фронті радянська сторона протипоставила удосконалену систему охорони тилу діючої Червоної армії, ретельніше підготовлені оперативні кадри, реформовану контррозвідувальну структуру, а головне – накопичений з часом досвід агентурно-оперативної роботи,

знання основних сил, засобів та хитрощів ворога. Активна розвідувально-контррозвідувальна і диверсійна робота розпочалась не лише в межах лінії фронту, оперативно-тилових районів ворожих військ і окупованих областей, але й, власне, на території Німеччини та її союзників.

Нечувані до цього в історії Третього рейху поразки в “бліцкризі” під Сталінградом, а особливо на Курській дузі, поклали початок третьому періоду в таємній війні. Продовжувався він майже до кінця 1944 року, коли німецько-фашистські війська вимушено полишили терени Радянського Союзу. Тоді ж гітлерівські спецслужби задіяли усі наявні резерви, сили і можливості, намагаючись за участю розвідки, контррозвідки, диверсій та терору вплинути на подальший хід збройної боротьби. Досягти бажаного їм не вдалося. У контексті цих подій прикметним стало те, що Абвер остаточно втратив позиції у сфері “непрямих дій”, і був ліквідований. На перший план висунулись СД і гестапо, а у фронтових військах – відділ “Іноземні армії Сходу”.

Лідруючі позиції з радянського боку у питаннях військової й політичної розвідки та контррозвідки у цей же час посіли Розвідувальне управління генштабу РСЧА, СМЕРШ та щойно поновлений Наркомат держбезпеки (НКДБ).

Заключний період у таємній війні припав на 1944-1945 рр. У ході цього періоду намагання німецьких спецслужб переважно зводились до спроб

за будь-яку ціну призупинити наступ радянських військ, зміцнення контактів із колаборантськими та націоналістичними організаціями й збройними формуваннями з метою посилити спротив Червоній армії. Есесівському чорному ордену прийшла ідея організації диверсійно-розвідувальних підрозділів “Ваффен-СС Ягдфербанд”, “народного спротиву” за участю нацистського підпілля “Вервольф”.

Не зважаючи на всі зусилля, переломити ситуацію на зримому і невидимому фронтах ворогу не вдалося. Крах гітлерівської Німеччини був передбачений самою історією.

З урахуванням зазначених рис та особливостей спецслужб обох сторін, будувалася їхня стратегія і тактика. У фундаменті досягнутих у цьому напрямі змін знаходилися не суб’єктивні, а виключно об’єктивні фактори та причини і, насамперед, стан зовнішньої та внутрішньої політики, економічне положення, бойова готовність і боєздатність збройних сил, а головне – хід та результати фронтових подій. Власне, останнє багато у чому диктувало стратегічні й тактичні кроки в поєдинку на невидимому фронті.

Як наслідок, зміст та спрямованість “непрямих дій” визначались своєрідно до конкретної ситуації. Тобто напередодні війни та кожному її періоду відповідали властиві лише їм розвідувально-контррозвідувальна стратегія і тактика, які, у свою чергу, виходили з планів воєнних дій та вирішуваних за участю розвідки,

контррозвідки і диверсій, воєнно-політичних завдань.

Розвідувально-диверсійні скерування німецьких спецслужб (крім основних завдань) переслідували і виконання “другорядних” питань підривної діяльності. У всіх випадках, будучи невід’ємним складовим елементом загального стратегічного плану “таємної війни” у запланованому “бліцкризі”, вони тісно пов’язувалися з тими чи іншими стратегічними й оперативно-тактичними задумами вищого політичного і військового керівництва рейху. Взаємодіючи між собою як діалектичні категорії загального і часткового, доповнюючи один одного, у кінцевому випадку стратегія і тактика Абвера, РСХА та їх клонів, а також сукупна майстерність і результативність прикладених зусиль, мали слугувати однією з важливих умов на шляху досягнення кінцевого результату – перемоги у воєнній агресії.

Розробку та реалізацію загальних і проміжних завдань розвідувально-підривної стратегії напередодні та під час війни нацистські спецслужби поклали на тактику шпигунства, диверсій та пропаганди. Уживані упродовж 1939-1945 рр. заходи були спрямовані на вирішення глобальних та поточних питань підривної роботи на лінії радянсько-німецького кордону, Східного фронту, у прифронтових районах та глибинному тилу СРСР. Застосовувалися вони не лише у якийсь конкретний період, а в рамках загального стратегічного пла-

ну ведення війни. Увесь цей час лише уточнювалися і вносилися ті чи інші корективи, новації та удосконалення організаційного, кадрового, маскуванняльного, технічного, іншого, зокрема агентурного характеру.

Наприклад, упродовж 1939-1941 рр. у фундаменті диверсійно-розвідувальної та контррозвідувальної стратегії гітлерівської Німеччини перебувала доктрина “бліцкригу”, яка передбачала розгром Радянського Союзу у найкоротший термін. Займаючи підлегле становище у загальній її концепції, головну увагу у підривній роботі спецслужби зосередили на розвідувально-контррозвідувальному забезпеченні “миттєвого удару”. Звідси витікали тактика, завдання, шляхи і способи їх вирішення.

Провал “бліцкригу” ознаменував нові умови, пов’язані з кровопролитною тривалою війною із непередбачуваним фіналом. На практиці для обох воюючих сторін останнє означало – бажаного результату можна досягнути лише за активної участі постійно діючих факторів: надійності та міцності власного тилу, належного морально-психологічного стану особового складу армії та флоту, високої боєготовності й боєздатності збройних сил, зростаючих військових можливостей, насамперед, у вигляді людських резервів, кількості та якості озброєння.

Зміни наприкінці 1942-1943 рр. у характері й ході війни суттєво відбилися як на загальній воєнно-політичній ситуації, так і розвідувально-підривній

стратегії та тактиці супротивних спецслужб, у першу чергу, на змісті й спрямованості діяльності Абверу, РСХА, відділу генштабу ОКХ “Іноземні армії Сходу”, інших складових диверсійно-розвідувального механізму Третього рейху. Розгром СРСР за їх активної участі тепер вбачався лише у результаті “другого стратегічного наступу” Вермахту. Спочатку це був Сталінград і Кавказ, потім – битва на Орловсько-Курській дузі, згодом – утримання “неприступного” Східного валу. Тоді ж, напевне, й визначилися основні завдання німецьких диверсійно-розвідувальних та контррозвідувальних органів: збір інформації про воєнно-політичне й економічне становище Радянського Союзу, отримання розвіданих про задуми і плани військового командування, участь у зміцненні окупаційного режиму та розгортання боротьби проти руху Опору, посилення диверсійно-підривної роботи не лише на лінії фронту, але і в глибокому радянському тилу.

На початку 1944 р. багатьом у Берліні стало зрозуміло – війну програно. За цих умов у дію вступила “нова” стратегія під назвою план “Вотан”. Останній передбачав за будь-яку ціну виграти час для проведення політичних маніпуляцій та провокацій, спрямованих на підриив фундаменту антигітлерівської коаліції та на цій основі спробувати кардинально змінити хід подій у потрібний бік. “У нас, – пророкував у грудні 1944 р. Гітлер на нараді командування Вермахту і керівництва СС, –

ще будуть успіхи. Наше сьогоднішнє становище нічим не гірше становища росіян у 1941-1942 роках, коли вони на фронті великої протяжності поступово почали відтісняти наші війська, що перейшли до оборони.

Коли ми продовжимо наступ, коли з’являться перші дійсно великі успіхи, коли німецький народ їх побачить, то можете бути певними, що він піде на усі жертви, на які взагалі здатна людина. Кожен наш заклик дійде до самого серця народу. Нація ні перед чим не зупиниться, нам назустріч з радістю піде і молодь” [5, с. 824].

План “Вотан” обумовив відповідну розвідувальну та розвідувально-підривну стратегію і тактику. Окрім попередніх цілей та завдань, від спецслужб вимагалось подальше розширення співробітництва з націоналістичними підривними політичними організаціями і збройними формуваннями, розгортання за їх участі у радянському тилу диверсійно-терористичної діяльності, налагодження контактів із союзниками СРСР по антигітлерівській коаліції з метою підписання сепаратного миру, кроки щодо підготовки на території Німеччини “народного спротиву” тощо. Однак усі намагання виявилися марними.

Помітним метаморфозам у ході війни піддалися і розвідувально-контррозвідувальна стратегія і водночас тактика радянських спецслужб. У передвоєнний період, а особливо у 1941-1942 рр., вони мали винятково оборонний характер. У ході другого її періоду – обо-

ронно-наступальний, а на заключному етапі – наступальний, рішучий, більше того, агресивний. Останнє пояснюється різними причинами – організаційно-структурними і кадровими змінами, набутим досвідом.

Не можна стверджувати, що у протистоянні зі спецслужбами Третього рейху органи НКВС, НКДБ, СМЕРШ використовували лише “благородні” прийоми і методи боротьби. Як і у всіх інших історично великих битвах та воєнних конфліктах, вони були різними, часом неоднозначними. Радянській розвідці та, насамперед, контррозвідці, протистояла одна із кращих світових спецслужб, що не соромилася застосовувати найбільш негідні підривні способи та методи, з яких, за словами німецького філософа Артура Шопенгауера, “найбільш “безневинним” моральним дефектом було те, що німці відрізняються особливою відсутністю того почуття, яке римляни називали *verecundiam* – сором”. “Відкинувши усі писані й неписані міжнародні закони, правила і норми ведення війни, – констатував автор праці “Абвер: щит і меч Третього рейху” Юліус Мадер, – видаючи себе за співробітників Червоного хреста, біженців, полонених солдатів і офіцерів противника, міліціонерів, рибалок, селян, вихованці Канаріса діяли рішуче та нещадно, й не розраховували на те, що їх самих хто-небудь пожаліє. До приходу адмірала в розвідку так німецькі солдати не воювали” [6, с. 11].

“У роботі розвідки та контррозвідки, – підкреслював воєнний теоретик і водночас практик таємної війни британець Джон ле Каре, – існує один єдиний моральний закон: мета виправдовує засоби”. “У війні розвідок, – стверджував, у свою чергу, радянський розвідник і письменник М. Любимов, – правила хорошего тону якимось не прищеплюються” [7, с. 77-78]. Про останні в нацистських спецслужбах навіть не згадували, і лише тому, що такі моральні поняття як честь, благородство, повага до історично встановлених прав та традицій були задовго витравлені зі свідомості “надлюдей”. Совість у Третьому рейху вважалася суспільним злом. “Я звільняю людину, – заявляв Гітлер, – від знищувальної химери, яка зветься совістю. Совість, як і освіта, калічить людей” [8, с. 513].

І, насамкінець, про результати поєдинку нацистських та радянських спецслужб у таємній війні. За словами колишнього абверівця Герда Бухгайта, “в особі німецької фронтової розвідки і контррозвідки росіяни мали гідного противника. Під час Східної кампанії вони змогли виявити приблизно 50 000 від загальної кількості радянських агентів, загальним числом близько 150 000, і знищити майже 20 000. Цей успіх цілком можна віднести на рахунок належної боєздатності й професійної підготовки їх особового складу” [8, с. 514].

Під час “спілкування” у СМЕРШі про дещо подібне говорив і колишній начальник штабу оперативного

керівництва ОКВ генерал-полковник Альфред Йодль:

– Як ви оцінюєте діяльність німецької розвідки під час війни?

– Загалом, я був задоволений роботою нашої розвідки. Найбільшим її успіхом стали достовірні дані про зосередження російських з'єднань весною 1941 року в Західній Білорусії та Україні. З іншого боку, ми постійно недооцінювали сили росіян. Знаю також, що у нашої розвідки були провали. Найсерйозніший спостерігався у листопаді 1942 року, коли ми повністю прогавили зосередження великих сил на фланзі 6-ї армії (на Дону). Завданий тут раптовий удар великої сили виявився вирішальним. Після цього фюрер з великою недовірою почав ставитися до розвідувальних даних генштабу сухопутної армії [9, с. 83].

Безумовно, напередодні 1941 року, а особливо у перший період війни на Східному фронті, стратегічна і тактична перевага була на боці Абверу та РСХА. На цей час припали і їх головні досягнення. Однак, навіть за цих умов, прикордонникам, особливим відділам НКВС, оперативним підрозділам територіальних і транспортних органів внутрішніх справ та державної безпеки, військам з охорони тилу діючої Червоної армії, допоміжним формуванням

в особі винищувальних батальйонів, диверсійно-розвідувальним формуванням рейху вдалося нанести достатньо відчутних втрат.

Суттєво, і потрібно підкреслити, не в кращий для німецьких і союзних їм спецслужб бік, ситуація почала змінюватися у 1943 році й пізніше. Невдачі їх диверсійно-розвідувальних і контррозвідувальних органів стали незворотними та йшли одна за одною. Законним виявився і результат майже восьмирічної “непотоплюваності” відомства сухопутного адмірала та його особисто. Цей період, з одного боку, виявився особливо напруженим у протистоянні СМЕРШу, НКДБ, НКВС – Абверу, РСХА та дітища Рейнхарда Гелена, з іншого – він став “найурожайнішим” для трьох перших. Рахунок затриманих і ліквідованих “лицарів плаща і кинджала”, їх “довіренних осіб” тоді пішов на сотні.

За нашими підрахунками, у 1943-1945 рр. контррозвідувальні органи, інші складові боротьби на невидимому фронті, серед них партизани і підпільники, знешкодили 75–80 % усіх видів німецької агентури від її реальної чисельності. В абсолютних цифрах – це понад 110 тисяч диверсійно-розвідувальних кадрів спецслужб гітлерівської коаліції.

Список використаних джерел і літератури

1. Федько В. Ф. Философия специальных служб: Собрание афоризмов, высказываний и выдержек из оперативных документов. – Киев: Изд. дом “Княгиня Ольга”, 2006. – 704 с.: илл. – (Спецслужбы в войнах XX века).

2. Великие мысли великих людей. Антология афоризма: в 3 тт. Т.1 Древние века [сост. И. И. Комарова, Н. М. Макарова]. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 1998. – 736 с.
3. Сунь Цзи. Трактат о военном искусстве. – М.: 1955. – 124 с.
4. Лиддел Гарт Б. Х. Стратегия непрямых действий / [Пер. с англ. Б. И. Червякова, И. М. Козлова, С. А. Любимова]. – М.: Изд. Иностранной литературы, 1957. – 534 с.
5. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Т. V. Кн. 2. Границы СССР восстановлены (1 июня – 31 декабря 1944 г.). – М.: Кучково поле, 2007. – 896 с.
6. Мадер Ю. Абвер: щит и меч Третьего рейха. – Ростов н/Д: “Феникс”, 1999. – 320 с.
7. Любимов М. П. Записи непутевого резидента. Мемуар-роман с восемью командировками. – М.: Худож. лит., 1995. – 477 с.
8. Чайковский А. С. Противостояние. Немецкие и советские спецслужбы во Второй мировой войне (1939–1945). Тайна военной истории: в 2-х тт. Т. 2. – К.: Изд. “Феникс”, 2019. – 536 с.
9. Признание без покаяния [Из протоколов первых допросов нацистских преступников]. – Военно-исторический журнал, 1993. – № 8. – С. 83.

References

1. Fedko V. F. Filosofiya spetsialnykh sluzhby: Sobraniye aforizmov, vyskazyvaniy i vyderzhek iz operativnykh dokumentov. – Kiyev: Izd. dom “Knyaginya Olga”, 2006. – 704 s.: il. – (Spetssluzhby v voynakh XX veka).
2. Velikiye mysli velikikh lyudey. Antologiya aforizma: v 3 t. T.1 Drevniye veka [sost. I. I. Komarova, N. M. Makarova]. – M.: RIPOL KLASSIK. 1998. – 736 s.
3. Sun Tszhi. Traktat o voyennom iskusstve. – M.: 1955. – 124 s.
4. Liddel Gart B. Kh. Strategiya nepryamykh deystviy / [Per. s angl. B. I. Chervyakova, I. M. Kozlova, S. A. Lyubimova]. – M. : Izd. Inostrannoy literatury, 1957. – 534 s.
5. Organy gosudarstvennoy bezopasnosti SSSR v Velikoy Otechestvennoy voyne. T. V. Kn. 2. Granitsy SSSR vosstanovleny (1 iyunya – 31 dekabrya 1944 g.). – M.: Kuchkovo pole, 2007. – 896 s.
6. Mader Yu. Abver: shchit i mech Tretyego reykh. – Rostov n/D: “Feniks”, 1999. – 320 s.
7. Lyubimov M. P. Zapisi neputevogo rezidenta. Memuar-roman s vosemyu komandirovkami. – M.: Khudozh. lit., 1995. – 477 s.
8. Chaykovskiy A. S. Protivostoyaniye. Nemetskiye i sovetskiye spetssluzhby vo Vtoroy mirovoy voyne (1939–1945). Tayna voyennoy istorii: v 2-kh t. T. 2. – K.: Izd. “Feniks”, 2019. – 536 s.
9. Priznaniye bez pokayaniya [Iz protokolov pervykh doprosov natsistskikh prestupnikov]. – Voyenno-istoricheskiy zhurnal, 1993. – № 8. – S. 83.

Tchaikovsky A. S., Doctor of Historical Sciences, Professor, chief researcher of the Center for Military and Strategic Studies of the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiyi (Kyiv)
Tchaikovsky S. A., Candidate of legal science, Honoured Lawyer of Ukraine.

STRATEGY AND TACTICS OF GERMAN AND SOVIET SPECIAL SERVICES IN THE SECOND WORLD WAR (1939-1945)

Based on the analysis of documents and scientific works in the field of history of war and military art, the article examines the strategy and tactics of special services (intelligence, counterintelligence, diversionary and propaganda forces) of Nazi Germany and the Soviet Union during the Second World War. The main attention is focused on their organizational and structural peculiarities, functions, tasks and type of work in accordance with the military-political situation during 1939-1945.

It is stated that the forms and methods of intelligence and subversive work of the special services of both warring parties didn't have significant transformations in this period. Regardless, their strategy, objectives and goals were forced to be changed repeatedly. At the same time, the course and results of the War together with the strategy determined tactics of special services. As a result, the measures, goals and use of "indirect tactics" were applied according to a certain situation. Considering the functioning of all components of the special services of the warring parties, the periodization of their confrontation has been proposed. Each of the periods has its own peculiarities and results of the confrontation on the invisible front. Changes in the nature and course of the war significantly affected the general military-political situation, the intelligence-subversive strategy and tactics of the warring special services.

The reconnaissance and counterintelligence strategy underwent notable metamorphoses during the war. In the pre-war period especially during 1941-1942 the strategy was characterized by exclusively defensive nature. During its second period the strategy was defensive-offensive. At the final stage it had become offensive, decisive and aggressive. This is due to various reasons: organizational and structural reforms, changes of personnel, gained experience.

Key words: *special services, strategy, tactics, intelligence, counterintelligence, sabotage, Abwehr, RSHA, NKVD, KGB, SMERSH.*